

CSÁSZÁRSÁG BRAZÍLIÁBAN ÉS MEXIKÓBAN A FÜGGETLENSÉG KIVÍVÁSA UTÁN

Latin-Amerika két igen jelentős, a gyarmati korban kiemelkedően fontos szerepet játszott és egymástól nagy távolságban fekvő két országában, Brazíliában és Mexikóban – a latin-amerikai országok többségével szemben – császárság jött létre a függetlenség kivívása után. Amíg azonban a császárság intézménye Brazíliában stabilizáló tényezőnek, így tartósnak bizonyult, Mexikóban igen rövid ideig tartott. Ebben a tanulmányban több kérdésre keresem a választ: 1) Miért császárság alakult ki Brazíliában és Mexikóban a latin-amerikai köztársaságok tengerében? 2) Melyek voltak Brazília és Mexikó sajátosságai? 3) Milyen következtetéseket vonhatunk le a császárság utáni periódusra Brazília és Mexikó vonatkozásában, azaz milyen tanulságokat vont le a brazil és a mexikói politikai közélet a császárságból?

A stabilitásra tett kísérlet: császárság Brazíliában

A portugál udvar 1807-ben pánikszerűen menekült el a francia seregek elől Brazíliába.¹ João király egyik első rendelete volt, hogy megnyitotta a brazil kikötőket a külföldi hajók előtt.² A külkereskedelem liberalizálását, a korábbi portugál kereskedelmi monopólium feladását nem annyira a liberális elvek vezérelték, mint a gazdasági kényszerűség. A 19. század elején Brazíliában gazdasági fellendülés volt. A raktárak tele voltak áruval. Ha ezek az áruk nem kelnek el, akkor az udvarnak nincs bevétele.³ Az udvarnak fel kellett mérnie a realitásokat. A birodalom jövedelme döntően a Brazíliában megtermelt áruktól függött. Ezeket pedig bármilyen áron el kellett adni. A kereskedelmi forgalom érdekében a „baráti” Angliának tett gesztus volt, hogy a behozott árukra kivetett 24%-os vámot Anglia esetében 15%-ra mérsékeltek. Az egyéb portugál gyarmatokról származó fűszerek átmenő forgalma is brazil kikötőkön keresztül bonyolódott le, amelyben ismét az angolok játszották a fő szerepet. Anglia 1810-ben szerződésben garantálta, hogy a portugál trónt – a Napóleon utáni időkben is – a Bragança-család jogos „tulajdonának” tekinti. Miután az udvar Rio de Janeiróba költözött, másik legfontosabb rendeletében visszavonta a gyárak bezárásáról intézkedő 1785-ös határozatot. Ezáltal nagy lendületet vett a helyi ipar fejlődése.

Milyen volt a 19. század elejének Brazíliája? Az igen hatalmas terület 1817/18-ban mindössze 3 817 900 lakost számlált.⁴ A lakosság területi megoszlása erősen centralizált képet mutatott. 1800-ban az összlakosság 77%-a csupán négy capitaniában koncentrálódott (Minas Gerais: 21%; Rio de Janeiro: 21%; Bahía: 19%; Pernambuco: 16%).

A brazil gyarmatokon a gazdasági hatalom a gazdag ültetvényesek kezében volt, akik rabszolgamunkára alapozott termelést folytattak. A kereskedelem főleg portugál – és csak kisebb részben a velük társult brazil – kereskedők kezében volt. Az ültetvényesek és a kereskedők, legyenek konzervatív vagy liberális gondolkodásúak, legfőbb törekvése az volt, hogy megszabaduljanak a portugál gyámkodástól. Az elszakadási törekvéseket azonban békés mederbe kellett terelni, mert a spanyol gyarmatok polgárháborúi, de főleg Haiti példája elrettentette az ültetvényeseket az erőszakos megoldástól. Azzal ugyanis mindenképpen számolni kellett, hogy egy

esetleges fegyveres elszakadási kísérlet kiválthatja a négerek lázadását. A fegyveres harcok a hadsereg, a helyi caudillók megerősödéséhez vezethettek volna (ahogy az a spanyol gyarmatokon történt), amely egy olyan nagy kiterjedésű országban, mint Brazília, a szeparatizmus veszélyét hordozva magában az ország integritását sodorta volna veszélybe.

A spanyol gyarmatokról Brazíliát az különböztette meg, hogy a trónörökös a király távozása után is brazil földön volt. Kezében összpontosult az adminisztráció, a hadsereg vezetése. Erős centralizáció mellett nem alakulhattak ki jelentős helyi központok, amelyek átvehették volna a szeparatista törekvések irányítását. Egy független Brazília számára adva volt az adminisztráció, a központi kormányzervek, a központból irányított egységes hadsereg, valamint az ezek mögött felsorakozó gazdasági elit, amely egy függetlenségi fordulat után azonnal betölthette a politikai elit szerepét (a portugálok távozása esetében).

A földbirtokos réteg a független brazil államtól azt várta, hogy megerősíti tulajdonában, és biztosítja a rabszolgatartó rendszer fennmaradását. A tárgyalt időszakig Brazíliában a földbirtokjog alapja a *posse por ocupação* volt, azaz aki elfoglalt egy még szabadon lévő földet, azt művelhette, az a föld tulajdonosának számított. Még 1845-ben is, például Minas Geraiban a megművelhető földeket 45%-ban *posse por ocupação* alapján tekintették tulajdonuknak a birtokosok.⁵ A földbirtokosok érdeke egyezett a függetlenség ügyében az erősödő gazdaság által jelentős szerephez jutott kereskedőkével, akik szerettek volna megszabadulni a kereskedelmet lefölöző portugál kereskedőktől. A társadalmi szerkezet szempontjából nem elhanyagolható az a tény sem, hogy az udvar braziliai megjelenésével kialakult, illetve megerősödött egy helyi bürokrácia, amelynek az érdeke szintén a függetlenség irányába mutatott. Az udvar létrehozta Brazíliában a kincstárat, a bíróságokat, azaz kiépült egy intézményrendszer, amelyre az új állam támaszkodhatott. (Ez kevésbé mondható el a spanyol gyarmatok vonatkozásában.)

A szellemi-kulturális élet is megpezsdült João Brazíliába érkezése után. Ez érthető is, hiszen egy csapásra Brazíliába került Portugál Birodalom központja. Csak egy jellemző eset: João érkezéséig nem lehetett újságot kiadni, nyomtatni Brazíliában.⁶ A brazil gazdaság hatékonysága, a kereskedelem jövedelmezősége jelentősen hozzájárult a függetlenség gazdasági megalapozásához. A politikai legitimitációt – és ezt nagyon fontos hangsúlyozni – az adta, hogy a király Brazíliában volt, így lehetőség nyílt a békés átalakulásra, forradalom nélkül.

Mielőtt a politikai eseményeket elemeznénk, nem mehetünk el szó nélkül a függetlenség eszmei előkészítésének egy fontos mozzanatának tárgyalása mellett. A spanyol gyarmatokhoz hasonlóan Brazíliában is ismertek voltak a felvilágosodás nagyjainak írásai, főleg Rousseau, Montesquieu művei. A brazil függetlenségi mozgalomnak azonban igen óvatosnak kellett lennie, mivel a spanyol gyarmatokkal szemben nem tűnt járható útnak a forradalom. Ugyanakkor nem jöhetett számításba egy olyan megoldás, amelyet nem készítettek elő kellőképpen, mert egy hirtelen és ellenőrizhetetlen változás ismét csak a haitizálódás veszélyével járt. A lassú szellemi előkészítő munka jelentős részét a szabadkőműves-páholyokban végezték el.

Brazíliában az első szabadkőműves-páholy (Cavaleiros da Luz) Bahiában jött létre 1797-ben, de az első „regisztrált” szabadkőműves-páholy 1800-ban alakult Niteroiban.⁷ A szabadkőműves-páholyokban különböző társadalmi rétegek képviseltették magukat; katonák, kereskedők, jogászok, nemesek stb. Tagja volt a szabadkőműves közösségnek José Bonifácio de Andrada e Silva, „a függetlenség

pátriárkája”, Joaquim Gonçalves Ledo, a függetlenség szükségességének egyik fő hirdetője, de tagja volt maga a későbbi császár, Dom Pedro is.⁸ Az a tény, hogy a későbbi császár, Dom Pedro is páholytag volt (sőt nagymester lett), kettős eredménnyel járt: a szabadkőművesek befolyásolták a herceget a függetlenség irányába, a herceg viszont hozzájárulhatott a szabadkőművesek nagy részének meggyőződéséhez, hogy Brazíliában a függetlenség után a járható út a monarchia és nem a köztársaság.⁹

Alapvetően kétfajta szabadkőműves-páholy volt a 19. század elején: az egyikben a portugálok tömörültek, és céljuk a portugál fennhatóság fenntartása volt. A páholyok többsége a függetlenséget kívánó brazilokat tömörítette. A brazil szabadkőművesek között is volt ellentét. José Bonifácio de Andrada e Silva például egy egyenjogú brazil–luzitán államszövetségben gondolkodott, egyfajta duális monarchiában, két parlamenttel, de egy királlyal, Joaquim Gonçalves Ledo viszont a Portugáliával való szakítást szorgalmazta.¹⁰ Carvalho szerint a szabadkőművesek hozzájárultak Brazília függetlenségéhez azzal, hogy befolyásolták a közvéleményt, felébresztették a nemzetben a szabadság iránti vágyat.¹¹

João azonban nem nézte jó szemmel a szabadkőművesek törekvéseit. Rendőrséggel figyeltette a függetlenséget szorgalmazó páholyokat. Egy 1821-es João-hoz írt rendőrségi jelentésben olvasható: „Engedje meg, Ófelsége, hogy megmondjam: lehetetlen cselekedni hú csapatok nélkül, mert azok a csapatok, amelyekkel rendelkezünk, tele vannak konspirálókkal. A Portugál Királyságból kell csapatokat hozni. A függetlenségi mozgalomban nagyon általános a ravasz szabadkőművesek átkozott tevékenysége, akiket Gonçalves Ledo vezet.”¹²

Gonçalves Ledo 1822. május 20-án ezt írta a hercegnek (Dom Pedrónak): „Amikor egy nemzet megváltoztatja gondolkodását és létformáját, nem lehet már kormányozni a változtatás előtti módon. Brazília, amely királyság rangjára emelkedett, és amelyet minden hatalom elismert... megkérdőjelezhetetlen joggal rendelkezik arra, hogy kinyilvánítsa szuverenitását, amely őt megilleti. (...) Amerikának Amerikához kell tartoznia, Európának pedig Európához.”¹³

João betiltatta a szabadkőműves-páholyokat, melyek csak Dom Pedro hazatérése után működhettek újra. A szabadkőművesek javaslatára kapta Dom Pedro a „Brazília Örökös Védőmezeje” címet. Dom Pedro viszont később, mint császár betiltotta a szabadkőműves tevékenységet, Ledónak száműzetésbe kellett menni (Argentínába). Dom Pedro e lépése mögött nem csak azt kell látni, hogy kettőjük között megromlott a személyes kapcsolat. Pedro császárként nem engedhette meg, hogy titkos társaságok működjenek az országban. A brazil politikai életben a „politikacsinalás” szerepét lassan a pártok, főleg a liberális és a konzervatív pártok vették át.

A soron következő feladat a Portugáliától való békés elszakadás módjának megtalálása volt. Brazília jelentőségét látva, és a brazil ültetvényeseknek mintegy gesztust téve, az udvar 1815-ben Brazíliát királyság rangjára emelte.¹⁴ A királynő halála után a herceg VI. João néven felvette a Portugália, Brazília és Algarve királya címet.

Az anyaországtól való elszakadást elősegítette és siettetette a pernambucói felkelés¹⁵ és a portugáliai események. Az 1820-ban létrejött portugál liberális kormányzat követelte, hogy a király térjen haza Portugáliába. VI. João király 1821. április 26-án elhagyta Riót, hogy elfoglalja a trónt Portugáliában, de előtte még

kinevezte fiát, Dom Pedro régensherceget a portugál király brazíliai helyettesévé (1821. április 22.).

Brazíliában 1821-re tehát már kiépültek a függetlenség belső intézményi feltételei.¹⁶ Gyakorlatilag Brazília a király távozásával egy király nélküli királyság lett. Egy „brazil király” megválasztásával a függetlenség kérdése „fait accompli” lett volna. De a „brazil király” nem lehetett egy Brazíliában született előkelő család tagja, mert ez a portugál udvar ellenkezését váltotta volna ki, és egyben belső harcok veszélyével is járt. (Kísértetiesen visszaköszöntek volna a spanyol gyarmatokon uralkodó belháborús viszonyok.) Brazília egységének érdekében mindkettőt ajánlatosnak tartották elkerülni. Így maradt a kézenfekvő megoldás: Dom Pedro herceget kell a brazil trónra ültetni. Ezáltal egyfelől „folytatódna” a Bragança-dinasztia, tehát egy legitim uralkodó kerülne a brazil trónra, elkerülve a belső hatalmi (vagy regionális) harcokat, másfelől ez a megoldás Portugália számára is a legmegfelelőbb volt. 1822-ben Dom Pedrót I. Pedro néven Brazília császárává koronázták.

Pedro herceg 1822 januárjában végképp elhatározta, hogy Brazíliában marad. Ezt javasolták neki a szabadkőművesek és legfőbb politikai tanácsadója – az egyébként szintén szabadkőműves – José Bonifácio de Andrade e Silva.¹⁷ Pedro 1822. június 19-én ezt írta apjának Portugáliába: „Még emlékszem és mindig is emlékezni fogok, amit Őfelsége mondott nekem a szobájában két nappal elutazása előtt: Pedro, ha Brazília el fog válni, előbb legyen a tied... mint egyiké ezen kalandorok közül.”¹⁸ (Nem is annyira konkrét személyekre célt az a király, hanem a spanyol gyarmatokra jellemző caudillo-háborúktól óvta a fiát.)

A függetlenséget hivatalosan 1822. szeptember 7-én proklamálták.¹⁹ Pedro herceg 1822. szeptember 8-án a paulistákhoz intézett kiáltványában már ezt a jelszót használta: „Függetlenség vagy halál”.²⁰ 1822. szeptember 22-én írt levelében tudatosította apjában, hogy Brazília önálló, független állam, és mint ilyen nem fogadja el a portugál udvar, a cortes határozatait, utasításait. „Portugáliától nem akarunk semmit” – jelentette ki.²¹

A függetlenség kikiáltásáról írja Brancato: „Dom Pedro nemcsak megtartotta Brazíliát a Bragança-ház kezében, hanem létrehozva egy monarchiát Amerikában, megőrizte a brazil területek integritását anélkül, hogy hosszú harcokra lett volna szükség, valamint rövid időn belül a régi Brazil Királyság minden provinciája a császári korona alá került. Dom Pedrót mégiscsak október 12-én deklarálták ünnepélyesen Brazília császárává. Születésnapján, december elsején volt a koronázási ünnepség, pontosan azon a napon, amelyen 1640-ben a Bragança-ház elfoglalta a portugál trónt.”²²

Dom Pedro, az első brazil császár, 1798-ban született a portugáliai Queluzban (és ugyanott halt meg 1834-ben). 1822 és 1831 között volt Brazília császára (egy évig, 1826-ban IV. Pedro néven Portugália királya). A kezdetben liberális beállítottságú, nagy ambíciókkal rendelkező fiatal herceg felismerte a külső és belső történelmi szükségességet, és a megfelelő történelmi időpontban békés úton meg tudta teremteni Brazília függetlenségét. Ezen a tényen az sem változtat, hogy vannak olyan vélemények, melyek szerint Dom Pedro nem tehetett mást, mint hogy proklamálja a függetlenséget. A valóságban egy puccs volt, ami arra irányult, hogy elnyomja, megelőzze a népi forradalmakat.²³ Ez a vélemény azonban nem számol azzal a veszéllyel, hogy egy népi forradalom Brazíliában óhatatlanul is felszabadította volna a

szeptatista vágyakat, emellett rabszolgalázadásokhoz, illetve hazai gazdasági és társadalmi válsághoz (polgárháborúhoz) vezetett volna.

A függetlenség kivívása körüli időszak így sem volt csendes. Állandó politikai csatározások, erőpróbák színtere volt a brazil politikai élet. Leopoldina császárné egyik apjához írott levelében arról számolt be, hogy Brazíliában minden zavaros, új eszmék jelennek meg, az USA államformáját akarják utánozni, „a férjem pedig sajnos imád mindent, ami újdonság, és lelkes”.²⁴

1822. január 19-én rendelet jelent meg a választásról. Ennek értelmében csak a férfiak választhattak, ha elmúltak 20 évesek (és nem a szüleiknél laktak). De a választójogi rendelet nem adta meg a szavazati jogot a bérből élőknek, a kereskedelmi cégek alkalmazottai és a bürokráciában dolgozók azonban szavazhattak. Nem volt szavazati joguk a külföldieknek és a büntetett előléteüknek.²⁵

Dom Pedro 1823-ban összehívta az alkotmányozó nemzetgyűlést, de kis idő múlva fel is oszlatta, arra hivatkozva, hogy az alkotmányozók között pártoskodás széthúzás ütötte fel a fejét.²⁶ Az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásakor még arról beszélt, hogy „mint alkotmányos monarcha... kardjával védi a hazát, a nemzetet, az alkotmányt”.²⁷ Az alkotmányozó nemzetgyűlés munkáját azonban úgy ítélte meg, hogy az olyan alkotmányt készít elő, amely nem szolgálja a nemzet egységét és boldogulását.

A kortársak azt hitték, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlés feloszlata után Dom Pedro egyszemélyes diktatúrát vezet be. Nem így történt. 1824-ben Dom Pedro alkotmányt tett közzé, amelyben bevezette az alkotmányos monarchiát Brazíliában. Az 1824-es alkotmány egy erősen centralizált politikai rendszert hozott létre.²⁸ A provinciákat a központ a kormányzókön keresztül tudta ellenőrizni. Vianna kiemeli az alkotmány „mobilizációs” (mobilidade) képességét, amely lehetővé tette a későbbiek folyamán, hogy az új törvények miatt ne kelljen alkotmánymódosítást végrehajtani.²⁹ Az alkotmány egyik legfőbb sajátossága a mérséklő erő (Poder Moderador) „intézményének” bevezetése. Ennek a későbbiekben a liberálisok által sokat vitatott „intézménynek” az volt a célja, hogy lehetőséget adjon a császárnak a belső viták – gyakorlatilag diktatórikus – elrendezésére, össznézeti érdekekre hivatkozva. A Poder Moderador – azaz a császár – az alkotmány szerint biztosíthatja a politikai erők közötti harmóniát. „A Poder Moderador szerepét a császár tölti be.” Mint Poder Moderadornak a császárnak joga van szenátorokat kinevezni, „az állam üdve érdekében” az országgyűlés határozatait felülbírálni, felfüggeszteni, feloszlanni a képviselőházat, szabadon kinevezni vagy leváltani a minisztereket stb.³⁰ Ezen rendelkezések ellenére Braz Brancato viszont azt emeli ki, hogy az alkotmány oktrojált jellege ellenére pozitív tényezőket is fel tudott mutatni, például a polgárjogok tekintetében.³¹

A brazíliai katolikus egyház a gyarmati időszak alatt a korona védelméért élvezte ugyan, de egyben „be is épült” a hatalmi rendszerbe, így nem fejlődhetett függetlenül mint intézmény.³² A portugál királyok nevezték ki a püspököket, emberei gyűjtötték be a papi tizedet, ők építették a templomokat (vagy magánszemélyek), a pápai iratok előbb Lisszabonba mentek, és csak azután, ellenőrzés, jóváhagyás után Brazíliába. Cserében viszont a gyarmatokon mindenkinek katolikusnak kellett lenni. Dom Pedro ugyanazokat a jogokat követelte (és kapta meg) a pápától, mint a portugál király.

Az 1824-es alkotmány 5. paragrafusában a római katolikus vallást a császárság államvallásává tette. A császárság idején az egyházat mint „kormányhivatalt” kezelték.

A császárság biztosította az egyház működéséhez szükséges anyagi, morális és politikai feltételeket. Viszonzásul elvárta, hogy a rendszerbe beépült egyház szolgálja, segítse a rendszert (beleértve a rabszolgaság intézményének fenntartását is). Az egyház egésze az államnak volt alárendelve, de elmondható ez helyi szinten is. Az egyház képviselői, a helyi papok a helyi fazenderóktól függtek.

A császárság időszaka alatt a politikai élet elsősorban a parlamenti csatározásokra korlátozódott. Itt nem volt olyan éles az ellentét a liberálisok és a konzervatívok között, mint Mexikóban (később, a második császárság alatt sem). Ennek főleg az volt az oka, hogy a liberálisoknak és a konzervatívoknak egyaránt hasonló érdekeik voltak: a rabszolgaságon alapuló gazdasági és politikai rendszer fenntartása. Ebből adódóan éles volt viszont a különbség a liberális gyakorlat és a liberális retorika között. „A liberálisok politikailag forradalmárok voltak, de társadalmilag konzervatívok.”³³

Apja halála után Dom Pedro 1826-ban IV. Pedro néven rövid ideig Portugália királya lett, de lemondott Mariá de Gloria nevű lánya javára. Hazatérve háborúba keveredett Argentínával. A háborúban Brazília elveszítette Cisplatina provinciát (később itt jött létre Uruguay). Közben Mariá királynőt Pedro testvére letaszította a trónról. A belső politikai villongásokba, a szeparatista felkelésekbe és saját családi gondjaiba befáradt császár lemondott ötéves fia javára, és Portugáliába távozott. Az 1831 és 1840 közötti régensséget II. Pedro (1840–1889) trónra kerülése szüntette meg. Dom Pedro, a lemondott császár, Franciaországban szervezte meg a testvére elleni portugáliai hadjáratot. Bevette Portót, majd 1833-ban végső győzelmet aratott Miguel felett a San Vicente-i csatában. Visszasegítette Mariát a trónra, és haláláig Mariá mögött irányította Portugália politikai életét. Tüdőbajban halt meg 1834-ben, a queluzi palotának ugyanabban a szobájában, ahol született. Egyszerű tábornokként temették el, de 1972-ben, Brazília függetlenségének 150. évfordulóján hamvait „hazaszállították”, és São Paulóban temették el.

Brazíliában tehát békés úton, „vér nélkül” győzött a függetlenség. Ez azt jelentette, hogy a gazdasági és társadalmi viszonyok érintetlenek maradtak.³⁴ Még akkora változáson sem mentek át, mint a spanyol gyarmatokon. A döntő – és talán az egyetlen igazi – változás az volt, hogy a portugálok helyett immár a politikai hatalom is a brazil ültetvényesek és gazdag kereskedők kezébe került, így ezek hosszú távon érdekeltek voltak az adott (rabszolgamunkára alapozott) gazdasági és politikai rendszer fenntartásában, amelyet a császárság félmjelzett, és amelynek feltétele az ország területi egységének megtartása volt.

Kísérlet a császársággal Mexikóban

Mexikó Brazíliával ellentétben osztozott a spanyol gyarmatok többségének sorsában. Hosszú, több mint egy évtizedig tartó függetlenségi háborúban (polgárháborúban) nyerte el függetlenségét a spanyoloktól.³⁵ A legtöbb latin-amerikai gyarmattól Mexikó még abban is különbözött, hogy itt nem a criollok kezdték a függetlenségi harcot, hanem a Hidalgo vezette indiánok harcoltak a függetlenségért, és a criollok a spanyolok mellett maradtak. Az egyház vezetősége is egyértelműen a felkelők ellen foglalt állást. Mexikó érseke, Lisana y Beaumont felszólította a híveket, hogy ne csatlakozzanak a forradalomhoz. Hidalgo halála után mások vették át a felkelés vezetését: Vicente Guerrero, Guadalupe Victoria, José Maria Morelos.³⁶

Morelos halála után (1815), bár mindig szította valaki kisebb-nagyobb csapata élén a függetlenség lángját, a felkelés apályáról beszélhetünk. A függetlenségi felkelést kirobantó elismert vezetők többsége halott volt. A nagy távolságok miatt a még harcoló egységek között nem volt kapcsolat. Ezt a vákuumot érezte meg és használta fel saját hatalmi céljaira Agustín de Iturbide. Iturbide a felkelések hírére Mexikóvárosba sietett, ahol felajánlotta szolgálatait a felkelők ellen harcoló alkirálynak. Iturbide 1810 szeptemberében hadnagy, novemberben már kapitány. 1812-ben mint alezredes üldözi a felkelőket.³⁷ Igen nagy becsvágygal rendelkezett,³⁸ felettesei bátor, okos és ügyes katonának tartották. 1815-ben már ő az északi hadsereg főparancsnoka.

A felkelés apálya nem azt jelentette, hogy a függetlenség igénye, a felkelés szelleme is kialudt. Iturbide maga írja egyik levelében (1820), hogy az emberek a függetlenséget óhajtják, és ha lenne valaki, aki a függetlenségi mozgalom élére állna, vakon követnék.³⁹ Felmérte, hogy 1820–21-ben a spanyolok az otthoni belpolitikai helyzet miatt nem küldenének több katonát Mexikóba, a felkelőknek pedig már csak egy elismert vezetője (Vicente Guerrero) harcol. Úgy látta, ha kiegyezik Guerreróval, ő maga kiálthatja ki a függetlenséget. Guerrero is belátta, hogy meg kell egyezni, ha ez a függetlenség ára.⁴⁰

Ilyen előzmények után született meg az Iqualai Tervezet (Plan de Iquala), amelyben Iturbide a hadsereg nevében kinyilvánítja Mexikó függetlenségét.⁴¹ (Robertson felhívja a figyelmet, hogy az Iqualai Tervezet egyedülálló abból a szempontból, hogy nem szidja a spanyolokat, sőt dicséri őket.)⁴² Az Iqualai Tervezetből kitűnik, hogy Iturbide tudatosan törekedett a társadalmi és gazdasági status quo fenntartására. Nem nyúlt az előjogokhoz, az egyház szerepének megőrzésére törekedett (Morelos és Hidalgo egyben az előjogok – fueros – eltörléséért is harcolt). Iturbide tevékenységét áttekintve észrevehető egy egyre tudatosabb törekvés a hatalom legfelső csúcsa felé. Egyértelműen a császárság mellett foglalt állást a tervezet, amely erre a tisztségre a spanyol VII. Ferdinándot nevezte meg. Villoro felhívja a figyelmet, hogy Iturbidének az Iqualai Tervezettel sikerült maga mögé állítania a kreol oligarchiát, a hadsereg nagy részét. Az Iqualai Tervezet a kortársak szerint a „három garanciát” jelentette, a vallás, az egység és a függetlenség garanciáját. Iturbide lett a „három garancia hadseregének” főparancsnoka. Iturbide már nem a Hidalgo és Morelos kezdte népi forradalom vezére volt. A hatalom a hadsereg, a gazdag kreolok és az egyház kezébe került. Az ún. „írástudó” középosztály pedig elvesztette a reális kapcsolatot a tömegekkel. „A népi forradalom befejeződött.”⁴³ A córdobai egyezményben az utolsó spanyol alkirály, Don Juan O'Donojú is elismeri Mexikót szuverén és független államnak.⁴⁴ (Bár később Spanyolország nem ismerte el O'Donojú jogát ennek aláírására.)

A córdobai egyezmény főbb pontjai a következőket tartalmazták: „1) Ezt az Amerikát elismerik szuverén és független államnak és a következőkben Mexikói Császárságnak fogják nevezni. 2) A császárság kormánya mérsékelt alkotmányos monarchia lesz. 3) A Mexikói Császárságba uralkodónak először VII. Ferdinándot, Spanyolország katolikus királyát kéri fel, ha ő nem vállalja, akkor felkérjük... [itt a királyi család többi tagja következik], vagy azt, akit a császárság Cortese megjelöl. 4) A császár Mexikóban hozza létre udvarát, és itt lesz a birodalom fővárosa.”

Iturbide jól számított. A spanyol uralkodóház semmiképpen sem fogadhatta el a meghívást. Mexikóban pedig az lesz a „legalkalmasabb” a császári trónra, aki a legnagyobb katonai erővel rendelkezik. Azaz ő! 1821. szeptember 27-én nagy

külsőségek közepette bevonult Mexikóvárosba. A függetlenség e napon tényné vált. 1822 februárjában összeült az alkotmányozó nemzetgyűlés. Iturbide azonban siettetni akarta az eseményeket. Mivel Spanyolország hivatalosan is közölte, hogy nem ismeri el a córdobai egyezményt, a spanyol királyi család meghívása tárgyalanná vált. Szabad volt a császári trónhoz vezető út. 1822. május 19-én a főváros lakóinak egy része és Iturbide csapatai Iturbide házához vonultak és azt kiáltották: „Éljen a császár! Éljen I. Agustín!” Ő mint kiáltványában hangoztatta: „A törvény a nép akarata, semmi sincs afelett.”⁴⁵ A kongresszus a koronázás mellett döntött. 1822. július 21-én Iturbide I. Agustín néven Mexikó császára lett.

Mexikó a függetlenségi harcok kezdetén az akkori Latin-Amerika legnépesebb állama.⁴⁶ A lakosságnak azonban csak 5%-a tudott írni, olvasni. Az állandó harcok miatt a katonai költségvetés az állami bevételek felét tette ki 1823-ban.⁴⁷ 1821-ben a hadseregben 68 ezer katona szolgált (kétszer annyi, mint 1809-ben).⁴⁸

A gazdasági hatalom a földbirtokosok, a hacendadók kezében volt. A gazdagabb hacendadók tulajdonában akkora birtokok voltak – írta egy kortárs –, „ha kellő módon művelnék, gazdagságban vetekedhetnének egyes európai uralkodókkal”.⁴⁹ A hacendadók tulajdonképpen elfogadták Iturbidét, hiszen a status quo-t képviselte. Ugyancsak elfogadta a császárt az egyház vezetősége, hiszen a „fueros” megtartását jelentette a császárság. Az egyházon belül igen nagy vagyoni különbségek voltak. Ayala azt írja, hogy „az egyház Mexikóban kis létszámú és általában szegény (13 ezer fő). A felső egyházvezetők túl gazdagon és luxusban élnek, míg a papok többsége az indián színvonalán. A mexikói érsek és néhány püspök évi jövedelme viszont 100–130 ezer peso.”⁵⁰ Bár az egyházi vagyont a kortársak sokra becsülték, de ez főleg tárgyasult vagyon volt (templomok stb.). A középrétegek száma a 19. század elején csekély, kereskedők, bányatulajdonosok, a tudomány emberei, újságírók alkották. Ők többnyire liberális és republikánus nézeteket vallottak. A lakosság többségét kitevő indián népesség igen nagy szegénységben és tudatlanságban élt. Többek szerint a császár a nemzeti szuverenitás egyfajta biztosítója volt.

A spanyol támadás veszélyének elmúltával (1823) azonban világossá vált, hogy a császár senkit sem képviselt igazán. A gazdagabb kereskedők, a hacendadók számára egyfajta biztosíték volt a status quo védelmében, de amikor kiderült, hogy a hadsereg korántsem áll mellette egységesen, a császárság súlytalanná vált. Iturbide tehát nem számíthatott a hadsereg egészére. A hadsereg – hangsúlyozni kell –, a nagy létszámú hadsereg igen sok pénzbe került. A polgárháborúban kifáradt, gazdaságilag leépült országban pénzt előteremteni csak külföldi kölcsönrel lehetett. Az államadósság nőttön-nőtt. A hadsereget Iturbide nem volt képes fenntartani. Elmaradoztak a fizetések, a zsold késve vagy egyáltalán nem érkezett meg. A hadsereg egyes vezetőiben már ekkor felmerülhetett, tulajdonképpen „ki is az az Iturbide?” Csak egy közülük. Akkor bármelyikük lehet császár.

Iturbide értelmiségi ellenzéke az alsó papság és az ún. ügyvédek közül került ki. Ez utóbbi azonban két részre szakadt. Az egyik szárnyat az ún. bourbonisták alkották, akik továbbra is a Bourbon-családból származó császárral számoltak Iturbidével szemben, mint például: Lucas Alamán, a másikat a republikánusok.⁵¹ Iturbide megpróbált diktatórikus eszközökhöz nyúlni. A liberális szellemű és az őt támadó lapok munkatársait letartóztatta. A kongresszusból ugyanerre a sorsra jutott 19 képviselő. Majd október végén feloszlatta a kongresszust. Ez az autokrata intézkedés jó ürügy volt az Iturbide-ellenes tiszteknek a császár elleni fellépésre. 1822

decemberében Antonio López de Santa Anna lázadása jelentette a legfontosabb kihívást a császár számára.⁵² Santa Annához csatlakozott Guerrero és Guadalupe Victoria is. A felkelés bevallott célja a kongresszus mint legfelső hatalmi szerv visszaállítása, következésképpen a császárság intézményének eltörlése volt. Most derült ki, hogy Iturbide mennyire légiures térben mozgott. A császárságot senki sem mentette meg. Iturbide 1823-ban lemondott, és külföldre távozott.

Mivel Mexikóvárosból olyan hírek érkeztek a száműzetésben élő volt császárhoz, hogy ott állandósult a politikai káosz, a „győzők” vetélkedése, Iturbide elhatározta, visszautazik Mexikóba. Ez azonban nem lett Napóleon dicsőséges visszatéréséhez hasonlatos. Amint mexikói földre ért, letartóztatták és rögtön, 1824. július 19-én ki is végezték. Hamvait 1838-ban Mexikóvárosban a katedrálisban helyezték örök nyugalomra. Az 1824-es alkotmány Mexikóban visszaállította a köztársaságot.

Brazil társához hasonlóan Iturbide is bizonyára azt tervezte, hogy egy olyan alkotmányt ad Mexikónak, amely megteremti az alkotmányos monarchiát. A brazil császárnak azonban volt elég (katonai) ereje, tekintélye, hogy feloszlassa az alkotmányozó nemzetgyűlést, amikor az – meglátása szerint – neki kevésbé tetsző irányba, például túlzottan liberális irányba kívánt eltérni. Iturbide ezt nem tehette meg, hiszen őt magát távolították el. És nemcsak őt, de rendszerét, az alkotmányos monarchiát is megszüntették. Mexikóban 1823-ban győztek a köztársasági erők, így az 1824-es alkotmány a köztársaság és nem a monarchia alkotmánya lett.

Az 1824-es alkotmány legfontosabb feladatának tekintette, hogy kinyilvánítsa Mexikó függetlenségét. Első paragrafusa értelmében a mexikói nemzet örökre szabad és független a spanyol és bármely hatalom kormányától. A harmadik paragrafus kimondja, hogy „a mexikói nemzet vallása most és örökké a római katolikus vallás. Az állam igaz és bölcs törvényekkel védi, és megtiltja minden más vallás gyakorlását.” (Ez az utóbbi félmondat sokak szerint a bevándorlás gátját jelentette a protestáns területekről.) A negyedik paragrafus szerint Mexikó köztársaság. A továbbiakban az alkotmány kimondja, hogy a törvényhozó hatalmat a kongresszus gyakorolja, amely két részből áll: a képviselőházból és a szenátusból.⁵³

Az 1824-es brazil és mexikói alkotmány mintája az USA 1789-es alkotmánya volt. A mexikói – köztársasági alkotmányként – természetesen lényegesen jobban támaszkodott az USA 1789-es alkotmányára. Az alkotmányozó nemzetgyűlés tagjai úgy gondolhatták, hogy ha az USA-ban olyan jól bevált az alkotmány, akkor bizonyára náluk is. Nem vették figyelembe a másfajta politikai és társadalmi közeget és az ebből adódó eltéréseket és következményeket. Az 1824-es mexikói alkotmány nem volt olyan pragmatikus, mint az angolszász alkotmány, ellenkezőleg, inkább egy ideológiai dokumentáció volt.⁵⁴ A tagállamok nagy autonómiát kaptak, a centralizmus szinte kizárólag az elnökben öltött testet. Ez az alkotmány inkább az alkotók vágyához, mint a mexikói realitáshoz volt igazítva. Ezt a véleményt nemcsak a konzervatívok, hanem a későbbi liberálisok és pozitivisták is vallották. A fentieket bizonyítja, amikor szükség lett rá, kevesen akarták és még kevesebben tudták megvédeni az alkotmányt, így az nem tudta betölteni társadalomszabályozó szerepét, mint az 1824. évi brazil alkotmány.

A császárság bukása utáni évtizedeket Mexikóban a liberálisok és a konzervatívok közötti véres, évtizedekig tartó polgárháború jellemezte. A polgárháború váltakozó sikerrel járt, de 1867-ben a liberálisok kerültek ki győztesen belőle. Témánk, a császárság szempontjából érdemes felfigyelni arra, milyen

tanulsgot vontak le a császárság (nem Iturbide) hívei az első mexikói császárság bukásából. Lucas Alamán, a konzervatívok egyik vezéregyénisége már 1846-ban felvetette, hogy Mexikón csak egy monarchia segíthetne. De ennek a monarchiának a császára nem lehet mexikói, mert akkor ismét több caudillo „jelentkezne”, és ez polgárháborúhoz vezetne. Külföldi királyi családból kell császárt választani. Mégpedig egy erős hatalom által támogatott császárt. Az erős hatalom azért kellene, mert csak az tudná megvédeni Mexikót az USA terjeszkedésével szemben. (Ez a gondolat valósul majd meg az 1860-as években Habsburg Miksa francia segédlettel való trónra ültetésével.) Amíg a leendő császár személyét kiválasztják, addig is egy erőskező elnökre van szükség, aki megteremti a belső békét, és előkészíti a talajt a császárság számára. Ezért is hívta vissza Alamán Santa Annát az emigrációból, hogy tegyen rendet. Ezt szolgálták Alamán követelése Santa Annával szemben: 1) a katolikus vallás megőrzése; 2) megszüntetni a föderációt és a nép részvételével történő választások; 3) új területi beosztás, amely eltörli a jelenlegi (tag)államokat; 4) egy haderő, amely képes megfékezni a banditizmust és garantálni tudja az utak biztonságát; 5) a kongresszust fel kell váltani kis létszámú tanácsokkal.⁵⁵ A második mexikói császárság azonban – más okok miatt, mint az első – szintén kudarcra lett ítélve.

*

Összegzésként megállapítható, hogy Brazíliában a császárság intézménye bevált, mert meg tudta védeni az ország területi egységét, biztosította a gazdasági és politikai elit hatalmát, megőrizte a status quót, megmentette az országot egy fegyveres függetlenségi harctól, valamint biztosította a rabszolgaság fenntartását. Mexikóban Iturbide császárságára egyszerűen nem volt szükség. Nevezhetnénk egy ad hoc császárságnak, hiszen nem volt olyan társadalmi réteg, amely hosszú távon a császársághoz akarta kötni prosperitását. A hacendadók elfogadták a status quo érdekében, de céljaiknak egy konzervatív köztársaság éppúgy megfelelt. Volt még egy „gond” Iturbidével. Példát mutatott arra, hogy egy katona milyen könnyen elérheti a legfelső hatalmi rangot. Ez a példa pedig arra ösztönözte a katonatiszteket, hogy a hadsereg egy részének támogatásával politikai karrierrel próbálkozzanak. Amíg a legfelső hatalom Brazíliában hosszú időre stabilizálódott, Mexikóban éppen a függetlenség kivívása, a stabilitásra tett rövid életű kísérlet kudarcra után indult meg az ádáz harc a hatalomért, amelyet közel négy évtizeden át a liberálisok és konzervatívok élet-halál harca jellemez.

Jegyzetek

A tanulmány az OTKA pénzügyi támogatásával készült.

¹ *Luis Norton*: A corte de Portugal no Brasil. Nacional (INL–MEC), São Paulo, 1979. 15. Az udvar braziliai önkéntes száműzetése nem volt új gondolat. Már Pombal márkiban (1699–1782) is felmerült a gondolat, hogy külső veszély esetén (ő még a spanyolra gondolt) a portugál udvarnak a legcélszerűbb ideiglenesen Brazíliába költözni.

² Abertura dos Portos. 28 de Janeiro de 1808. <http://variasvariaveis.sites.vol.com.br/abertura.html> 2004.

³ *James Lang*: Portuguese Brasil: The King's Plantation. Academic Press, New York, 1979.

⁴ Brazília lakossága 1817–18-ban. Szabadok: fehérek 1 043 000, szabad színesek 585 500, indiánok 259 400. Összes szabad 1 887 900. Rabszolgák: mulatt rabszolgák 202 000, néger rabszolgák 1 728 000. Összes rabszolga 1 930 000. *Lang*: i. m. 187.

- ⁵ *Eulalia Maria Lahmayer Lobo*: Historia Político – Administrativa da Agricultura Brasileira. 1808–1889. Ed. Eulalia M. L. L., Rio de Janeiro, 1977. 31.
- ⁶ *Leôncio Basbaum*: Historia Sincera da República. Das Origens a 1889. Ed. Alfa–Omega, São Paulo, 1976. 110.
- ⁷ *João Alberto de Carvalho*: Os Maçons e a Independência do Brasil. <http://www.gomg.org.br/independencia.htm>. 2004.
- ⁸ Ilustres maçons brasileiros. <http://www.lojasmaconicas.com.br/macom/famousbr.htm>. A híres szabadkőművesek között későbbi időkben ott szerepel több államelnök is, például Campos, Salles, Hermes da Fonseca, Júlio Prestes, Prudente de Moraes, Washington Luis.
- ⁹ *José Castellani*: O Criação do Grande Oriente e a Independência do Brasil. http://www.castellani.com.br/artigos/criacao_GOB.htm. 2.
- ¹⁰ *Castellani*: i. m. 3.
- ¹¹ *Carvalho*: i. m. 7.
- ¹² *Castellani*: i. m. 8.
- ¹³ Idézi: *Carvalho*: i. m. 6.
- ¹⁴ Elevação à categoria de Reino: „Mától kedve Portugália, Algarve és Brazília egy és egységes királyságot alkot, amelynek neve: Portugál, Brazil és Algarve Egyesült Királyság.” <http://variasvariaveis.sites.vol.com.br/reino.html>.
- ¹⁵ *Helio Vianna*: Historia do Brasil. Periodo colonial, monarquia e república. Melhoramentos, São Paulo, 1977. 386–390. A pernambucói liberális, szeparatista felkelést a helyi földbirtokos „magánhadseregek” leverték.
- ¹⁶ *Emilia Viotti da Costa*: The Brazilian Empire. Myths and Histories. The University of Chicago Press, 1985.
- ¹⁷ José Bonifacio de Andrada e Silva (1763–1838) a függetlenség egyik szószólója, Dom Pedro minisztere, Coimbrában filozófiát tanult. A szabad kereskedelem, Adam Smith követője volt.
- ¹⁸ *Norton*: i. m. 150.
- ¹⁹ Hangsúlyozni kell a hivatalosan szót, mert azelőtt többször is deklarálták például szabadkőművespáholyokban. Vö: *Castellani*: i. m., *Braz A. A. Brancato*: Don Pedro I. de Brasil, possible Rey de España (Una conspiración liberal). Edipucrs, Porto Alegre, 1999. 167–168.
- ²⁰ *Castellani*: i. m. 6.
- ²¹ A levélből részleteket közöl: *Braz A. A. Brancato*: i. m. 186.
- ²² *Braz A. A. Brancato*: i. m. 187.
- ²³ *Carlos Carvalho Cavalheiro*: Maria Quitera e a luta pela independência. La Insignia. 19 de diciembre del 2003. Internetes kiadás. http://www.lainsigna.org/2003/diciembre/cul_038.htm.
- ²⁴ *Norton*: i. m. 328–329.
- ²⁵ *Viotti da Costa*: i. m. 19.
- ²⁶ Falas do Trono (Desde 1823 até o ano de 1889). Instituto Nacional do Livro, São Paulo, 1977. (Manifesto de Imperador. 16 nov. de 1823) 83–85.
- ²⁷ Falas do Trono, 31–38.
- ²⁸ Constituição Política do Imperio do Brazil. 1824. Presidência da República. Casa Civil. Subchefia para Assuntos Jurídicos. Internetes változat. <http://www.planalto.gov.br/ccivil03/constituicao/constituicao24.htm>.
- ²⁹ *Vianna*: i. m. 431.
- ³⁰ Constituição política, 1824. 9–10.
- ³¹ *Braz A. A. Brancato*: i. m. 197.
- ³² *Thomas C. Bruneau*: The Church in Brasil. The Politics of the Religion. University of Texas Press, Austin, 1982. 11–13. *Eördögh István*: Az egyház a gyarmati Latin-Amerikában. Gradus ad Parnassum Könyvkiadó, Szeged, 1998. 81–88., 109–133.
- ³³ *Viotti da Costa*: i. m. 56.
- ³⁴ *Wittman Tibor*: Latin-Amerika története. Gondolat, Budapest, 1971. 233–236.
- ³⁵ *Luis Villoro*: La revolución de independencia. In: Historia General de México. El Colegio de México. Tomo 2. 1976. 303–357.
- ³⁶ *Miguel González Averal*: La Independencia de México. Textos de su historia. Tomo I. Secretaria de Educación Pública, México. 1985., Colección de Documentos para Historia de la Guerra de Independencia de México de 1808–1821. T. 1. Ed. J. E. Hernández y Dávalos. Kraus Reprint, 1968.
- ³⁷ Casa Imperial de México. http://www.casaimperial.org/augustin_es.htm.
- ³⁸ *William Spence Robertson*: Iturbide of México. Greenwood Press, New York, 1968. 21.
- ³⁹ *Robertson*: i. m. 58.
- ⁴⁰ Independent México in Documentos. Juan E. Hernández y Dávalos Manuscript Collection. University of Texas, Ed. Jus, México, 1954. 217.

- ⁴¹ Historia Documental de México. Tomo 2. Ed.: E. T. Villar, M. G. Navarro, S. Ross. UNAM, México, 1974. 145–148.
- ⁴² Robertson: i. m. 74.
- ⁴³ Villoro: i. m. 352.
- ⁴⁴ Tratados celebrados en la villa de Córdoba. In: Historia Documental de México. 151–154.
- ⁴⁵ Robertson: 174.
- ⁴⁶ Mexikó lakossága: félszigetiek 15 000, kreolok 1 092 367, meszticek 704 245, indiánok 3 676 281, mulatt 624 461, néger 10 000 fő. Összesen: 6 122 354 lakos. Robert Ryal Miller: Mexico: A History. University of California Press, Norman and London, 1985. 139.
- ⁴⁷ Michael P. Costeloe: La Primera República Federal de México (1824–1835). Fondo de Cultura Económica, México, 1975. 231.
- ⁴⁸ Villoro: i. m. 354.
- ⁴⁹ Simon Tadeo Ortiz de Ayala: Resumen de la estadística del Imperio Mexicano. 1822. UNAM, México. 1968. 20.
- ⁵⁰ Ayala: i. m. 19.
- ⁵¹ Villoro: 353–354.
- ⁵² Acta de Casa Mata. In: Historia Documental, 173–176.
- ⁵³ Constitución de 1824 (México). Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Internetes változat. <http://www.cervantesvirtual.com>.
- ⁵⁴ Josefina Zoraida Vázquez: Los primeros tropiezos. In: Historia General, Tomo 3., 17.
- ⁵⁵ Carta de Alamán. In: Historia Documental de Mexico, 243–245.